

צ'רצ'יל היה בבחינת אנאכרוניזם בנוף הבריטי — הבריא באנאכרוניזמים שידעה ארצו מעודה. בשעה שאנגליה כבר עמדה להיעשות למעצמה מדרגה שניה, כשהמלה „אימפריאליזם“ קפחה את צלילה הגאה ותחת זאת עוררה אסוציאציות של נצול כלכלי, העלה צ'רצ'יל בשביל בני העם הבריטי את חזון עצמם כיורשיה הדגולים של מסורת ממושכת ואצילה. הוא לא עשה כן משום שהדבר הלם את צרכי השעה, אלא משום שהוא גלם חזון זה בגופו.

כצאצא לדוכס מרלבורו המפורסם, וכמי שגדל בבית עשיר במזכרות עתיקות, לא אבדה לו מעולם תודעת העבר, שניזונה מן ההוד והתפארת שנשתמרו באנגליה של ימיו. כאבותיו בימים בהם חי האדם על חרבו, אהב את הדם ואת השאון שבמלחמה, גם אם חזה על עצמו ועל בשרו את האויבים הכרוכים בה. הוא עשה כל מה שביכלתו כדי למנוע את התפרצות מלחמת העולם השנייה, אך משנסתבר שאין למנוע עוד את בואה, נמצאה הולמת את טבעו. לגבי אנגליה כולה שבקה תהלת המלחמה חיים לכל חי בחפירות המרופשות, שורצות העכברושים של 1914–1918, אך לגביו היא היתה עדין בגדר אתגר ממריץ.

ולא עוד, אלא שהוא השתמש בכוחותיו האורטוריים להעברת הזדהותו האנאכרוניסטית עם עברה רב העלילה של אנגליה לכל בני ארצו. בתקופה שבה הם היו זקוקים לה ביותר. חרף הצהלה הכללית שבה נתקבל שלום מינכן, ראה את התקרבותו מוגת הלב של צ'מברליין להיטלר לא כסימני מחלה של בריטניה היורדת והולכת, אלא פשוט כהנהגה תועה של אומה גדולה שבכוח. שכן כשהיו הדיוויזיות המשוריינות הנאציות קוצרות את ארצות היבשת בדרך לעבר אנגליה המבודדת וחסרת המגן כמעט, הוא ראה בעיני רוחו את בני ארצו כבוקאנירים אליזאבטיניים המשחקים בנחת בכדורת, בעודם ממתינים לשעה בה ישמידו את הארמדה הספרדית. בשעות מצוקה לא קרא מעולם לגבורה הבריטית — הוא ראה אותה כמובנת מאליה. ועל-ידי אות אמון זה עורר את בני ארצו להתעלות לחזון עצמם, כפי שהוא עיצבהו. צ'רצ'יל הכחיש תמיד שהוא היה מקור השראתם. „לבם כבר היה לב אייה“, הכריז. „מולי הטוב יזפני להשימע את השאגה“. בענותותו שכח, כי שאגתו הזכירה לבני עמו כי אריות הם.

באנאכרוניזם זה אפשר למצוא את המפתח לצ'רצ'יל הסופר והנואם. שכן אם אמת היא כי „הסגנון הוא האדם“, כאן נמצא דוגמה לכך. הרתוריקה המהדהדת של ספריו אינה חלק מן הפרווה החדשה של המאה העשרים, — דוגמת הסגנון הנינוח, הדיבורי כמעט, של ג'. ב. פריסטלי או גראהם גריין. תחת זאת יש בו הד לסגנון הנאום הלאטני של התקופה האוגוסטאנית ברומא, שנודעה לו באמצעות סופרים בני המאות הי"ח והי"ט כגיבון ומקולי. אבל אם סגנונו עוצב על-פי סגנונם, הוא לא היה מעולם בבחינת חקוי. הוא שייך לאסכולות רתוריקה אלו משום שצ'רצ'יל גופו שייך להן ברוחו. זה היה סגנון ששיגשג בתקופות של התפשטות אימפריאליסטית. השלישיה נוסח קיקרו, הקרשצ'נדו האורטורי המשולש, חושלה בימים שבהם הגן קיקרו על הרפובליקה הרומית מפני הקשר של קטאלינה, ועוצמתה הרגשית חזרה ונתגלמה באופן רב-רושם להפליא באותן שעות עצמן שבהן דבר גם צ'רצ'יל על חוסנה של אימפריה מפוארת. כך תאר את מטרתו בהכנסו לתפקידו:

...נצחון בכל מחיר, נצחון על אף כל האויבים; נצחון, ותהיה הדרך מיגעת וארוכה כאשר תהיה; שכן בלי נצחון אין קיום. יובן נא הדבר: אין קיום לאימפריה הבריטית; אין קיום לכל מה שמסמלת האימפריה הבריטית, אין קיום לדחפם ולחצם של הדורות, המקדמים את האנושות אל מטרתה.

זהו קרשצ'נדו שלמרות תנועתו המתפרצת נשאר מאוזן ומרוסן, ויש בו משום רמז לכך שהנואם מדבר מתוך חברה יציבה ואיתנה.

יתר על כן, בריתוריקה כזאת נוסח-רומי גלומה מרות מוחצת: משקל המשפט על קצביו הכבדים מדכא כביכול כל התנגדות. ושוב אנו רואים בסגנון צ'רצ'ילי זה את השתקפות אישיותו שלו — את הסכמתו המוחלטת עד כדי נאיביות כמעט לקנייה-המדה המסורתיים של מוסריות, פטריסטיזם וגאווה דמוקרטית. התקופה בה אנו חיים היא במדה מכרעת תקופה של סטטיסטיקה. ממדינאי מצליח מצפים הבריות שיוכיח את עניינו במבול של מספרים ואחוזים. שליטתו של צ'רצ'יל בשפע הפרטים הסטטיסטיים והכלכליים, שהיו נחוצים להנהגתו של

מאמץ המלחמה, מוכחת יפה בטבלאות המדוקדקות המופיעות כנספחים לספרו „ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה“. ברם, כל אימת שנתבע לנאום בשידור בימי המלחמה או כדי לזכות בתמיכתם של חברי בית-הנבחרים, נעלמו העובדות המפורטות, ותחתן באו אותן פניות מלהיבות לערכים מקודשים, שלא היו זקוקים בעיניו לא להוכחה ולא לצידוק. באחת מפסקאותיו המפורסמות ביותר אין הוא עושה שום נסיון להגן על אותה ציוויליזציה נוצרית, שבעשרות השנים האחרונות הרבו כל-כך להתקיפה ולערער יסודותיה, ואף אינו נותן כלל את דעתו על האפשרות שהאימפריה הבריטית וחבר העמים הבריטי שרויים כבר, גם ללא האיום של היטלר, בתהליך של התפוררות. הכל מוצק, איתן ומפואר, וחובתם של האנגלים היא לשמור את התפארת מפני התקפותיו של הדיוט מרושע ושפל שעלה לגדולה.

בקרב הזה תלוי המשך קיומה של הציוויליזציה הנוצרית. בו תלויים חיינו בבריטניה, ורציפותם הממושכת של מוסדותינו ושל האימפריה שלנו... אם נכשל, אזי ישקע כל העולם כולו, לרבות ארה"ב, לרבות כל מה שידענו ואהבנו, לתהום של ימי-ביניים חדשים, שאורותיו של מדע מעוות יעשום קודרים יותר, ואולי ממושכים יותר. נתאזר, איפוא, למלוי תפקידינו, ונתנהג כך, שאם גם יתקיימו האימפריה הבריטית וחבר העמים שלה אלף שנים, עדיין יאמרו הבריות: „זאת היתה שעתם היפה ביותר“.

תודעה עמוקה זו של ערכים קבועים עולה בקנה אחד עם העובדה שהוא הכניס כאפיגרף לכל אחד מכרכי ההיסטוריה שלו כלל תמציתי מוסרי, ששום סופר אחר זולתו במאה העשרים לא היה מעיז להביא בפני תקופה צינית כל-כך:

מוסר ההשכל של היצירה

במלחמה — תקיפות

בתבוסה — מרי

בנצחון — גודל לב

בשלום — רצון טוב

אם דמה ההרפתקני של אנגליה של ימי הרנסנס זרם בעורקי צ'רצ'יל, הנה הוא נשא עמו את התודעה, הפרוטסטנטית במפורש, של כבוד-היחיד. בעוד שימיהבינים הקתוליים תארו את האדם כצל גטול חשיבות, הרוטט באימה נוכח פתחו של גיהנום, המסורות ההומניסטיות של אנגליה בת המאה הט"ז עמדו על אפשרויותיו העצומות בין לטוב ובין לרע. לא רק נסיונו הפרלמנטרי בלבד הקנה, אפוא, לצ'רצ'יל את יחס הכבוד שרחש לחרות האישית ולזכויות האזרח הפרטי. מאבקו נגד הפאשיזם לא הניחו מעולם לשכוח את משטמתו העזה בה במידה לקומוניזם הרוסי, אפילו כשכפו עליו השיקולים הצבאיים את הברית עם סטאלין. בשני המקרים תעב את קשיחות-הלב, שבה נהגו משטרים טוטאליטריים אלה בעמיהם. כשהציע סטאלין בתום המלחמה לחסל את כל קציני המטה הגרמנים בלי משפט, קם צ'רצ'יל משולחן הדיונים ויצא מן החדר בשאט נפש. וחיבה גלויה זו לאזרח היחיד, אחד אריסטוקרט ואחד קונקי, היא שחבבה אותו על בני עמו.

ושוב, הסגנון שקף את האדם. שכן אם ספרו על ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה מניח לקורא לצפות על הצגתם של מאורעות כבירים בעיניו של מניעם הראשון במעלה, קסמם מונח באותם פרטים אישיים המחיים כל-כך את המאורעות. בעוד צ'רצ'יל נאבק עם בעיות כגון החמרתה של סכנת הצוללות או נפילת טוברוק, הוא מוצא לו עדיין שעה לפרסם הנחיות המגלות את התענינותו הנאמנה בחיי היומיום של בני ארצו. נודע לו שקצבת הדלק הזעומה תקטן עוד בחודש אוגוסט:

האין להמנע מכך? שומה עלינו לתת דעתנו על פגרת הבנקים ועל העובדה שאנשים רבים אולי יקבלו חופשה באוגוסט זה לראשונה מאז פרוץ המלחמה. הם סומכים בלי ספק על כך שמכוניותיהם תהיינה מלאות בשלהי יולי, ושלרשותם תעמוד גם כל המנה של חודש אוגוסט.

דוגמאות פחותות-ערך לכאורה אלה מאפשרות לנו להציץ בהתחשבותו של צ'רצ'יל באחרים; הן מרגישות בכל הספר כולו אותם עקרונות של זכויות היחיד שלמענם נלחמה בריטניה, ושלא משו מעולם מנגד עיניו. לא היה שום חשש שישכח כי אינו אלא נציג נבחר של העם, וכאשר נתמנה לראשונה לראשות הממשלה העיר על יתרונותיה וחסרונותיה של המשרה:

הנאמנויות המתרכזות באותו אדם הן עצומות. אם ימעד, יש לתמוך בו. אם יעשה משגים, יש לחפות עליהם. אם ינום, אין להפריעו בודון. אם אינו מוכשר, הוא חייב פרת.

בנימה של הומור טיפוסי לנואם מושלם של אחרי-הסעודה הוא מוסיף ואומר: „אך צעד קיצוני אחרון זה אין לעשותו יום יום“.

בקטע זה מוזכר הבטוי „חייב כרת“ מתוך משפט פרוזאי לחלוטין, וזהו טכניקה שצ'רצ'יל אהב להשתמש בה. פסוקו „דם, עמל, דמעות ויזע“ משיג את רושמו הדרמטי המפתיע באנגלית משום שהמלים הפשוטות, בנות הברה אחת, „blood, toil, tears and sweat“ מושמעות על רקע ההבעה הנשגבה בנוסח-רומי המטביעה חותמה ברוב כתביו; וציוריות חיה כגון זאת נושאת לא אחת את הפרווה הכבדה על כנפי הפיוט. לעולם אין זה הרפרוף הקל של כנפי החוגה, אלא ההמראה השקולה של הנשר — „עתה פרץ סוף סוף ונתך עלינו זעם הסופה, שנצטבר אט אט והיה עצור זה ימים רבים“. והדמוי הבראשיתי:

— לונדון היתה כאילו חיה פרהיסטורית ענקית המסוגלת לשאת פגיעות נוראות, שסועה ושותת דם מפצעים רבים, ואף-על-פי-כן שומרת את חייה ותנועתה —

מפיה חיים בקטע שיגרת-ייחסי על השמוש במקלטי אנדרסון בעת ההפצצות. אנו מגלים שוב את השלישיה נוסח-קיקרו, אך היא מוצנעת בדקות רבה כלי-כך בדמוי רבי-האונים, שאין אנו מרגישים כאן שום חזרה או חדגוניות.

לא מקרה הוא שמופתיו הספרותיים של צ'רצ'יל — גיבון ומקולי — היו שניהם היסטוריונים מצויינים, ואמרו עליו, על צ'רצ'יל, שהוא נהנה כנראה לכתוב את ההיסטוריה ממש כשם שנהנה לעשותה. כי ככל היסטוריון גדול הוא ראה את המאורעות הבודדים כחלק משלמות גדולה יותר, ממגמה הנגלית לעין בסופו של דבר. לא אחת דיבר על תחושת יעודו ככלי ביד הגורל „ויהיה בלתי ראוי לכך ככל שיהיה“, ויכולתו לראות את מאורעות זמנו בפרספקטיבה היסטורית נבעה במדה רבה מן הנסיון שרכש בכתיבת יצירות היסטוריות כגון הביוגרפיה של לורד רנדולף צ'רצ'יל ו„המשבר העולמי“.

בספרו המונומנטלי „ההיסטוריה של העמים דוברי אנגלית“ אנו מבחינים בכפילות פאראדוקסלית זו בפעולתה. שכן המדינאים הראשיים או המלכים בכל תקופה ותקופה, ככל שהיו אחראים לבחירת דרך הפעולה שלהם, מהווים כביכול חלק מאיזו תכנית גדולה ונעלמת. תאור הוצאתו להורג של צ'ארלס הראשון מוסר הן בתכנון והן בסגנונו מצב סביל-למחצה ואחראי-למחצה זה, כשהשמות המופשטים העזים מטביעים כמעט את האדם שאותו הם מתארים:

גורל מוזר פקד מלך זה של אנגליה. איש לא עמד בפני תנועת-תקופתו בעקשנות שלא-בעתה יותר ממנו. בשיא תוקפו היה המתנגד המושבע של כל מה שאנו מכנים כיום בשם חריותו הפרלמנטריות. אך משתכפו עליו הפורענויות, הוא נעשה במידה גדלה והולכת להתגלמותן הגשמית של החריות והמסורות של אנגליה... אי אפשר לטעון שהיה מגן החריות האנגליות, אף לא שהיה מגן הכנסיה האנגלית, ואף-על-פי-כן הוא מת למענו, ובמותו קיימן לא רק לבנו ויורשו, אלא גם עד לימינו שלנו.

לאמיתו של דבר אין מותו של צ'רצ'יל מסמל קיצה של תקופה, שכן צ'רצ'יל היה לא-טיפוסי לתקופה שבה חי. הוא מציין בעצם את סיומם של חיים שהיו מלאים התלהבות וחיוניות, אך מעל לכל, תודעה של גדולה אנושית שאבדה לשאר בני דורו. בהשפעתם המכרעת של דרווין ופריוד מציגה ספרות המאה העשרים ברובה הגדול תמונה מקוטעת של אדם שנתפצל לאני ואני-עליון, הנאבק למשמעות בעולם ריק וחסר מטרה. באווירה מדכאה זו באה הפרווה האוגוסטאנית רבת המצלול של צ'רצ'יל לרמוז על כל מה שהאדם עדיין עשוי להיות. שכן בחיי צ'רצ'יל, כבכתביו, אפשר להכיר את אמונתו האיתנה ביעודה האציל של האנושות; כפי שהכריזו בנאואו לאנשי בית-הנבחרים האמריקאי:

...אין זאת אלא שעיור הוא האיש שאינו יכול לראות שכאן למטה נרקמת איזו תכנית ומטרה גדולה, שיש לנו הכבוד להיות משרתיה הנאמנים.

אכן, הוא היה הנאמן במשרתים אלה.